

Education Review Journal

A peer- reviewed open -access journal indexed in NepJol

ISSN 2976-1182(Print)

Published by Education Review Office, Nepal

Article History: Received on 12 April 2025; Accepted on 6 July 2025

DOI: <https://doi.org/10.3126/erj.v2i01.86463>

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रका १५ वर्ष: अपेक्षा र उपलब्धि

भोजराज शर्मा काफ्ले

यस लेखका लेखक डा. भोजराज शर्मा काफ्ले (<https://orcid.org/0009-0006-4173-4088>) हुनुहुन्छ। यस लेखका बारेमा थप कुरा बुझ्नु परेमा उहाँको इमेल ठेगाना bhojraj2023@gmail.com मा सम्पर्क गर्न सकिनेछ।

लेख सार

नेपालको सर्वाङ्गीण विकासका निम्ति गुणस्तरीय शिक्षा अपरिहार्य हुन्छ। विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर उकास्ने धेरै उपायमध्ये गुणस्तर परीक्षण एउटा हो। यही कुरालाई हृदयङ्गम गरी सन् २०११ मा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको स्थापना भएको हो। शिक्षाका गतिविधिहरू स्वमूल्याङ्कन विधि र बाह्य निकायबाट अध्ययन र मूल्याङ्कन गरी मूल्याङ्कनका नतिजा सार्वजनिक गरी शैक्षिक सुधार गर्नु यस केन्द्रको मूल उद्देश्य हो। यस केन्द्रले साँघुरो संरचना, उपलब्ध सीमित स्रोतसाधन र जनशक्तिबाट उल्लेख्य काम गरिरहेको छ। विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण तथा विद्यालय तथा शैक्षिक निकायहरूको कार्यसम्पादन परीक्षणका नतिजा सार्वजनिक भएका छन्। यी कार्यहरूले शैक्षिक सुधारका लागि पर्याप्त आधार दिइरहेको भए पनि यस केन्द्रको स्थापनाको मर्मअनुसारको उपलब्धि अझै हुन नसकेको जस्तो देखिन्छ। यस केन्द्रको संरचना र क्रियाकलापबारे जे परिकल्पना गरिएको थियो त्यसको मूल मर्मअनुसार स्वतन्त्र निकायका रूपमा यो केन्द्र स्थापित हुन नसकेको जस्तो देखिन्छ। यसका कारणहरूमध्ये तीन कुरामा यो लेख केन्द्रित छ: पहिलो, साधनको प्रयोग र परीक्षणमा संवेदनशीलता; दोस्रो, नतिजा कार्यान्वयनमा संवेदनशीलता र; तेस्रो, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको साङ्गठनिक संरचना र यसको स्वायत्तताको प्रकृतिमा संवेदनशीलता। यी सवालहरूमा केन्द्रित रहँदै यस केन्द्रले विगत १५ वर्षमा गरेका बिभिन्न कार्यहरूलाई नजिकबाट नियालेर प्राप्त गरेका तथ्य र अनुभवका साथै केही अन्तर्राष्ट्रिय शैक्षिक अनुभवहरू पनि यस लेखमा समेटिएका छन्। यसको कार्य प्रक्रिया र परिणामका सम्बन्धमा सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन र

कार्यक्षेत्रमा नीतिगत तहमा काम गर्दा समेतको अनुभवको प्रतिविम्बन छ । यस लेखमा केन्द्रको भविष्यको कार्यदिशाका सम्बन्धमा सैद्धान्तिक आधारका दस्तावेज र उत्पत्ति हुँदाको परिवेशलाई समेत आधार बनाई अनुभवको त्रिपक्षीय (Triangulation) जानकारी विश्लेषित र संश्लेषित छ ।

मुख्य शब्दहरू: स्वमूल्याङ्कन, विद्यार्थी उपलब्धि, कार्यसम्पादन परीक्षण, स्वायत्त निकाय, कर्मचारीतन्त्रीय शैली ।

शैक्षिक गुणस्तर केन्द्रको स्थापना र विकास

नेपालको शिक्षामा गुणस्तरको प्रश्न अहम् रूपमा विमर्शमा आउँदै थियो । यही क्रममा २०६२ मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रमा एउटा समूह बनाएर राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (National Curriculum Framework) को मस्यौदा तयार गर्ने काम हुँदै थियो । त्यति बेला राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप विकासको विश्वव्यापी लहर थियो । भारतमा धेरै वर्ष लगाएर सो प्रारूप तयार गरिएको थियो र अन्य देशमा पनि तयार गर्ने क्रम तीव्र रूपमा भई रहेको थियो । हाम्रो पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको समूहले भ्याएसम्म अन्तर्राष्ट्रिय सामग्री अध्ययन गर्ने र देशका पाँचवटै विकास क्षेत्रमा पुगेर सुझाव सङ्कलन गर्ने क्रममा जुट्दै थियो । । यस सन्दर्भमा डा. आनन्द पौडेल र म भोजराज शर्मा त्यसबेलाका पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका कर्मचारी र विद्यावारिधीका विद्यार्थी भएकाले पनि अध्ययन, नयाँ विषयवस्तुको जानकारी लिने र विज्ञहरूसँग विमर्श गर्ने प्रवृत्ति नै बसेको थियो । अध्ययन र सुझाव सङ्कलनकै क्रममा पाठ्यक्रम प्रारूपको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरिसकेपछि मस्यौदामा राष्ट्रियस्तरमा एउटा छलफल कार्यक्रम आयोजना गरियो । सो छलफलमा डा. लवदेव अवस्थीलगायत धेरै विज्ञहरूले शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको बारेमा आफ्ना धारणा राख्नुभएको थियो । त्यतिबेलाका रामबालक सिंह, डा. लवदेव अवस्थीलगायतका शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गतका लगनशील र अध्ययनशील पदाधिकारीहरूको भ्रमण न्युजिल्यान्ड लगायतका देशमा भएको थियो । डा. अवस्थीले न्युजिल्यान्ड लगायतका केही देशको उदाहरण दिदै अभ्यासका बारेमा विस्तृतमा जानकारी प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । त्यसैका आधारमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको आवश्यकताका बारेमा केही विषयवस्तु प्रारूपको मस्यौदामा थप गरियो । नेपालको सन्दर्भमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रका बारेमा उल्लेख गरिएको पहिलो दस्तावेज त्यही नै थियो ।

जब राष्ट्रिय स्तरको सामग्रीमा यसको बारेमा उल्लेख भयो, विकास साझेदारहरूले समेत यसका बारेमा निकै चासो देखाउन थाले । (मैले २०६७ सालको मध्यतिर जेरुसेलमबाट उत्तरविद्यावारिधिको अध्ययन सकेर फर्केको बेला शंकरप्रसाद पाण्डे शिक्षा सचिव हुनुहुन्थ्यो । हालका

राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डका अध्यक्ष डा. महाश्रम शर्मा, अर्जुन प्रसाद भण्डारी र जनार्दन नेपाल मन्त्रालयमा सचिवको रूपमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो ।) विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण सम्बन्धमा फिनल्यान्ड सरकारले प्राविधिक सहयोग गर्ने विशेष चासो देखाएको थियो । दाताहरूसँग यस बिषयमा केही श्रृंखलाबद्ध छलफल भयो । छलफलको क्रममा तत्कालको शिक्षा निरीक्षणालयलाई शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको रूपमा रूपान्तरण गर्ने र विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण सोही रूपान्तरित केन्द्रबाट गर्ने भन्ने निचोडमा पुगियो । सोहीअनुसार शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको स्थापना भयो ।

यसलाई स्वायत्तताको प्रकृतिअनुसार मन्त्रालयको महाशाखाको रूपमा सञ्चालित अवस्थाबाट छुट्टै कार्यालयको रूपमा विकसित गर्न सानोठिमीमा सारियो । फिनल्याण्ड सरकारको तर्फबाट डा. यारी काम गर्न नेपालमा आएका थिए । गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको स्वायत्तताको मर्मलाई विचार गरी छुट्टै स्वायत्त निकायको रूपमा व्यवस्थापन नहुँदासम्म वरिष्ठ विज्ञ डा. ईश्वर उपाध्यायको अध्यक्षतामा नेपालका विज्ञहरूको प्रविधिक समिति गठन गरिएको थियो । त्यसैले केन्द्रका प्राविधिक र प्राज्ञिक कामको पथप्रदर्शन गर्ने प्रचलन स्थापित गरिएको थियो । बैठकमा शिक्षा सचिवहरूसमेत सानोठिमीको कार्यालयमा उत्सुकता पूर्वक सहभागी हुने गरेको कुरा मेरो स्मरणमा छ ।

२०७६ सालमा नेपाल सरकारले शिक्षा सुधारका सम्बन्धमा सुझाव दिन उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग गठन गर्‍यो । सो आयोगले यसका बारेमा विस्तृत अध्ययन र छलफल गरेको थियो । छलफलको निष्कर्षको रूपमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र स्वायत्त संस्थाको रूपमा विकसित नहुँदा यसले गरेका कामले उचित महत्त्व पाउन नसक्ने निचोड निस्कियो । जसरी महलेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक हुँदा नेपालको आर्थिक शुद्धता र गुणस्तरका बारेमा चर्चाको माहोल आउँछ त्यसै गरी शिक्षाको गुणस्तरका बारेमा सबैको चासो उत्पन्न गर्न सक्ने किसिमको संरचनाको आवश्यकता महसुस गरिएको थियो । आयोगले निकै लामो विचार विमर्श र मन्थन गरी सो केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन गर्न सिफारिस गरेको थियो ।

लेखको उद्देश्य

यो लेखको मूल उद्देश्य शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको स्थापनादेखि हालसम्म यसले गरेका प्रमुख काम, नतिजाका आधारमा भविष्यको कार्यदिशा निर्धारण गर्न सुझाव प्रदान गर्नु हो ।

सूचना तथा जानकारी सङ्कलन र विश्लेषण विधि

यो लेख कार्य अनुभवको प्रतिविम्बन हो । केन्द्रको स्थापना किन गर्न परेको थियो, के सोचले उत्पत्ति भयो, यसले के कसरी कार्य गर्दै आयो जस्ता विषयवस्तुहरू अनुभव र सन्दर्भ सामग्री नै यसका

तथ्याङ्क हुन्। त्यसैले यस केन्द्रले अहिलेसम्म गरेका कामको अनुभव र सन्दर्भ सामग्रीको सूक्ष्म अध्ययन गरिएको छ ।

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र किन ?

हालका केही वर्षयता विश्वव्यापी रूपमा शैक्षिक संस्थाको गुणस्तरको परीक्षणलाई महत्त्वपूर्ण प्रयासका रूपमा लिइने गरेको कुरा माथि पनि उल्लेख भएको छ । शैक्षिक संस्थाको गुणस्तरको परीक्षण गर्दा तेस्रो वा स्वतन्त्र निकायले परीक्षण गरिने संस्था वा कार्यक्रमको उद्देश्य, काम र प्राप्त उपलब्धिसमेतलाई आधार बनाई सूचकहरू भएको परीक्षण साधन निर्माण गरिन्छ; तिनै साधनका आधारमा सम्बन्धित संस्थाको मूल्याङ्कन गरिन्छ यसरी परीक्षण गर्दा कम्तीमा दुई चरण पूरा हुनुपर्छ; पहिलो, तोकिएको मापदण्ड र सूचकका आधारमा सम्बन्धित संस्थाले स्वमूल्याङ्कन गर्ने; दोस्रो, त्यस मूल्याङ्कनको सत्यापन बाह्य स्वतन्त्र संस्था वा व्यक्तिबाट गर्ने र अन्तिम नतिजा सार्वजनिक गर्ने (Devkota, 2009; Acharya, 2012; ERO, 2011b)।

यसरी सार्वजनिक गर्नले सुधारका लागि तीन तरिकाले दवाब सिर्जना हुन्छ भन्ने मान्यता छ अर्थात् बाह्य परीक्षणका तीन किसिमका दार्शनिक आधार छन् । ती तीन आधार हुन् - विश्वास (Trust), अर्धविश्वास (Semi trust) र अविश्वास (Distrust) (ERO, 2011a, ERO, 2011c, Gautam, 2012) । पहिलो, सम्बन्धित संस्थाले स्वअनुभूति गर्छ र सुधारका प्रयास आफैं गर्छ । यस प्रक्रियामा सम्बन्धित संस्था र सरोकारवाला राम्रैसँग संलग्न हुने हो भने सुधारका धेरै पक्ष त्यहीबाट समाधान हुन्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ । सुधारमा स्वअनुभूति जस्तो बलियो पक्ष अरु हुन सक्दैन भन्ने मान्यता छ ।

सुधारको दोस्रो पक्ष वा सिद्धान्त अर्ध विश्वास (Semi-trust) हो । जस अनुसार सुधार सम्बन्धित सरोकारवालाहरूहरूबाट नै हुने भए तापनि बेलाबेलामा सहजीकरण र उत्प्रेरित गर्ने काम गर्नु पर्छ । परीक्षणका प्राप्तिलाई सार्वजनीकरण गर्नु पर्छ । सार्वजनीकरण गर्नाले, सरोकारवाला र सञ्चार माध्यमले थाहा पाउँछन् र समग्र अवस्था पारदर्शी हुन्छ । जसले गर्दा कमजोरीका बारेमा जिज्ञासा, चासो र दवाब पर्छ र सुधारका लागि प्रयास हुन्छ । सुधारको तेस्रो अवधारणा अविश्वास (Distrust) हो । परिवेशअनुसार कानुनी बल, दण्ड, निर्देशन, दवाबजस्ता पक्षका लागि सूचना र प्रमाण जुट्छ । त्यसैका आधारमा सुधारको बाटो खुल्छ । यस सिद्धान्त अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायभन्दा माथिल्लो निकाय र नीति तथा कानुनी सहयोग आवश्यक पर्छ । यो सिद्धान्त विकसित समाज वा मुलुकमा कम र विकासशील मुलुक र समाजमा बढी उपयोगमा आउँछ । परीक्षणका नतिजा

कार्यान्वयन गर्न नेतृत्व वर्गमा विशेष चासो उत्पन्न गराउनु पर्छ । सहजरूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेमा अधिकारको प्रयोग र कानुनी बल पनि आवश्यक पर्न सक्छ । यसका लागि कर्मचारीतन्त्र सक्षम र मजबुत हुनुपर्छ । अन्तर्गतको निकायलाई नियमन गर्न सक्नुपर्छ । नसक्ने सजायको भागी हुनुपर्छ । सक्ने पुरस्कृत हुनु पर्छ । यिनै मान्यताका आधारमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रले काम गर्नुपर्ने हो ।

यसरी सम्पूर्णतामा यस प्रक्रियाबाट शैक्षिक संस्थाका शिक्षक, पाठ्यक्रम पाठ्यसामग्री, पठनपाठन प्रक्रिया, पूर्वाधार र भौतिक संरचना, व्यवस्थापकीय पक्ष, त्यसको उपलब्धि र प्रभाव समेतको परीक्षण हुन्छ । यसैभित्र यी सबैको गुणस्तर हेरिन्छ । त्यसैले शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रले के गर्‍यो ?

राष्ट्रिय रूपमा

यो निकायले साँघुरो संरचना, उपलब्ध सीमित स्रोतसाधन र जनशक्तिबाट उल्लेख्य काम गरिरहेको छ । विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण, विद्यालयहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण र निकायहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण यसका प्रमुख तीन काम छन् । स्थापनापछिको करिब डेढ दशकको समयवधिमा यसले गरेको एउटा उल्लेखनीय काम विद्यार्थीको उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण हो । विद्यालयहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण पनि हुँदै रहेको छ । निकायगत परीक्षणले भने त्यति गति लिन सकिरहेको देखिँदैन । परीक्षणका नतिजाहरूले पद्धति सुधारका अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्नका लागि प्रशस्त जानकारी दिएको छ । समग्रमा विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षणका शृंखलाबद्ध नतिजाले विद्यार्थीको औसत उपलब्धि प्रतिशत ५०भन्दा कम देखाएको छ (ERO, 2016; ERO, 2018a; ERO, 2019b; ERO, 2020b; ERO, 2022) ।

त्यसै गरी विशिष्टीकृत जानकारीले पनि पर्याप्त उजागर गरेको छ । बढी उमेर भएका शिक्षकले बच्चाको जिज्ञासामा कम ध्यान दिने, उनीहरूले जानेका कुरालाई महत्त्व नदिने, बच्चालाई मोबाइल चलायो भनेर गाली गर्नकै लागि आफूले मोबाइल र इन्टरनेटको सहायताले पठनपाठन नगराउने हुनाले त्यस्ता शिक्षकलाई विद्यार्थीले मन नपराएको कुरा पत्ता लाग्यो । जेष्ठभन्दा कनिष्ठ शिक्षक प्रविधिमैत्री छन् । उमेरले तल्लो पुस्ता अघिल्लोभन्दा सिपालु छन् अर्थात् सूचनामूलक छन् भन्ने निचोड निस्कियो (ERO, 2018a; ERO, 2019b) ।

निरन्तर एक दशक भन्दा बढी गरिएका अध्ययनका नतिजाबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको देखिएन । कम र बढी उपलब्धि हासिल गर्ने

विद्यार्थीहरूबिचको उपलब्धिमा अत्यन्त ठुलो भिन्नता देखिएको छ (ERO, 2018a; ERO, 2019b)। यस प्रकारको भिन्नता संस्थागत विद्यालयमा भन्दा सामुदायिक विद्यालयमा उच्च छ। विद्यार्थीको उपलब्धिमा ठुलो भिन्नता हुनुले शैक्षिक प्रणालीको सक्षमता कमजोर हो भन्ने सङ्केत गर्दछ। विद्यार्थीको उपलब्धिमा विद्यालय पद्धतिभन्दा व्यक्तिगत प्रयास धेरै छ भन्ने देखिन्छ।

सिकाइ उपलब्धिका भिन्नताहरू प्रदेशअनुसार जिल्लाअनुसार तथा विद्यालयअनुसार एकदमै उच्च देखिन्छ। सिकाइका संज्ञानात्मक तहका आधारमा नतिजा विश्लेषण गर्दा उच्च स्तरका संज्ञानात्मक क्षेत्रमा कमजोर देखिएको छ। कक्षा बढ्दै जाँदा छात्रा र छात्रको सिकाइ उपलब्धिको भिन्नता बढ्दै गएको पाइन्छ। कक्षाकोठाका क्रियाकलाप, पाठ्यवस्तु तथा पाठ्यसामग्रीहरू तथा सामाजिक सांस्कृतिक पक्षहरूसमेतबाट यसमा प्रभाव परेको देखिन्छ। संवेदनशील विषय के छ भने तालिम लिएका र नलिएका शिक्षकहरूले पढाउँदा विद्यार्थीको उपलब्धिमा अन्तर देखिएन (ERO, 2016; ERO, 2018a; ERO, 2019b)। त्यसैले तालिम पद्धतिमा गम्भीर भएर सोच्नुपर्ने अवस्था देखिएको थियो। विद्यालयमा विद्यार्थीहरू हेपाइ (Bullying) बाट प्रताडित भएको पाइएको छ। विद्यालयमा विद्यार्थीका सामग्रीहरू चोरी हुने, जिस्काउने, अकै नामले बोलाउने, पिट्ने, हप्काउने, मन नलागेको काम गर्न बाध्य बनाउने, गल्ती नभए पनि दोष लगाउने आदि समस्या पाइएको छ (ERO, 2018a; ERO, 2019b)। जसले गर्दा विद्यालय वातावरण विद्यार्थीका लागि अनुकूल हुन सकेको पाइएन।

त्यसै गरी अभिभावकको सामाजिक आर्थिक अवस्थाले सिकाइ उपलब्धिमा समानुपातिक असर परेको देखिन्छ। आर्थिक, सामाजिक अवस्था र विद्यार्थीको उपलब्धिस्तरका बिचमा अन्तरसम्बन्ध रहेको छ। सामान्यतः राम्रो आर्थिक सामाजिक अवस्था भएका समुदाय/घर परिवारका विद्यालयहरूको उपलब्धि स्तर राम्रो देखिएको छ। विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा भाषाको प्रभाव देखिएको छ। मातृभाषा नेपाली भएका र मातृभाषा नेपाली नभएका विद्यार्थीको उपलब्धिमा भिन्नता रहेको छ (ERO, 2018a; ERO, 2019b; ERO, 2022)। यस्तो भिन्नता खासगरी दोहोरो सीमान्तकृत समूहमा अझ बढी देखिन्छ।

केन्द्रले विद्यार्थीको राष्ट्रिय उपलब्धि परीक्षणका साथै लगानी, प्रक्रिया र उपलब्धिलाई आधार मानी विद्यालयको कार्यसम्पादन गर्ने साधन विकास गरेको छ। लगानीअन्तर्गत भौतिक संरचना, शिक्षकको पर्याप्तता र योग्यता तथा समुदायको सहभागिता रहेका छन्। प्रक्रियामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, विद्यार्थी मूल्याङ्कन नेतृत्व र व्यवस्थापन, सह तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप र

नियमितता, विद्यालय टिकाउ दर र कक्षा दोहोर्न्याउने दर छन् । उपलब्धि सूचकमा सेवाग्राहीको सन्तुष्टि र शिक्षकको पेसागत सन्तुष्टि पर्दछन् । त्यसका आधारमा गरिएको कार्यसम्पादन परीक्षणको नतिजाले पनि हाम्रा विद्यालयहरूको कार्यसम्पादनको अवस्था कमजोर देखाएको छ (ERO, 2018b; ERO, 2019a; ERO, 2020a) ।

ती विद्यालयहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण साधन अनुसार ४० प्रतिशतभन्दा कम नतिजा प्राप्त गर्ने विद्यालय कमजोर विद्यालय हो, ४० देखि ७० सम्म सामान्य, ७० देखि ९० मध्यम र ९०—१०० प्रतिशत प्राप्त गर्ने विद्यालय उत्तम हो । परीक्षणका नतिजा अनुसार एक प्रतिशत विद्यालयहरू पनि उत्तम श्रेणीमा देखिएका छैनन् । सबैभन्दा बढी लगभग ८० प्रतिशत त सामान्य समूहमा परेका छन्, धेरैजसो विद्यालयहरू जेनेतेन चलेका छन्, विद्यालयहरूमा नयाँ र सिर्जनात्मक काम गर्ने परिवेश देखिँदैन । मध्यम र न्यून श्रेणीका विद्यालयहरू पनि भएको पाइएको छ (ERO, 2018b; ERO, 2019a; ERO, 2020a) ।

एडटै पाठ्यक्रम, उस्तै शिक्षकको योग्यता, सरकारको एडटै नीति तथा कानुनी व्यवस्था र मापदण्डमा सञ्चालित विद्यालयहरूको अवस्थामा त्यस्तो आश्चर्यजनक भिन्नता हुनु अस्वभाविक छ । यी नतिजाले शैक्षिक पद्धतिमा समस्या छ भन्ने सङ्केत गर्दछ । कुनकुन विषयक्षेत्रमा समस्या छ भन्ने कुरा पनि परीक्षण अध्ययनका प्रतिवेदनहरूमा पाइन्छ (ERO, 2018b; ERO, 2019a; ERO, 2020a) । यो कुरा सबैको निम्ति चिन्ताको विषय हुनु पर्ने हो तर भएको जस्तो देखिँदैन । विज्ञहरूले केन्द्र मन्त्रालय अन्तर्गतको एडटा महाशाखा जस्तो हुँदै गएको र सरोकारवालाले धेरै महत्त्व नदिएको भन्ने तर्क गर्ने गरेका छन् । यस्तो व्यवहारिक अनुभवले पनि शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको सङ्गठनात्मक संरचना सबैको विश्वासिलो र व्यापक हुनु पर्ने महसुस हुन्छ ।

व्यावहारिक प्रयास र परिणाम

विद्यालयहरूमा कार्यसम्पादन परीक्षणको क्रममा सैद्धान्तिक मात्र नभएर नेपालकै सन्दर्भमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रले विकास गरेका साधनहरू निकै व्यावहारिक र उद्देश्यमूलक रहेको प्रत्यक्ष अनुभव गरिएको थियो । तर ती साधनहरूको प्रयोग कसरी भयो त्यसमा भर पर्ने कुरा हो । साधन आफैँमा साध्य होइन । साधन प्रयोग गर्ने प्रयोगकर्ताको सिप र संवेदनशीलता भर पर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धी कार्यव्यवहारमा भएको प्रयासको बारेमा तल चर्चा गरिएको छ ।

प्रयास

केन्द्रले विकास गरेका साधनको प्रयोग गरी विद्यालय, स्थानीय तह र जिल्लाहरूमा विभिन्न प्रयासहरू भएका छन्। त्यसलाई केन्द्रको उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ। केही कार्यस्थलका उदाहरणहरू यहाँ चर्चा गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। परीक्षण केन्द्रको अप्रत्यक्ष प्रभाव कसरी परिरहेको छ भन्ने बारेमा जानकारी लिन तलका विषयवस्तुले मदत गर्ने छन्।

तत्कालीन क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयलाई गुल्मी जिल्लाको क्षेत्रकोट गा.पा. र स्याङ्गाजा जिल्लाको भिरकोट नगरपालिकाका प्रमुखहरूले आफ्नो पालिका भित्रका विद्यालय सुधार कसरी गर्ने भन्ने विषयमा अलमलमा परेको कुरा राख्दै सहयोगको अपेक्षा गरे। केही दिन सोच विचार गरी निर्देशनालयले योजना बनायो। योजना यस्तो बन्यो - कम्तीमा ७/८ जना विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणको मर्म बुझेका र सो परीक्षण गर्न सक्ने निर्देशनालयका स्टाफ ती पालिकामा गएर कम्तीमा चार दिन त्यहाँ बिताउने छन्। शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रका विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणका साधनको प्रयोगबाट विद्यालयको अवस्था पहिचान गर्ने छन्। त्यो भन्दा पहिला त्यहाँ गएर गरिने कामका बारेमा दुई दिन अभिमुखीकरण (अन्तरक्रिया) गर्ने। एक हप्ता पहिला ती साधन विद्यालयहरूमा पुर्‍याउने। ती पालिकाका सबै माध्यमिक विद्यालयलाई उपलब्ध साधनको प्रयोग गरी स्वमूल्याङ्कन गरेर राख्न आग्रह गर्ने। विद्यालयहरूले स्वमूल्याङ्कन गरिसकेपछि निर्देशनालयले तालिम दिई खटाएका विज्ञ त्यहाँ पुग्ने र ती स्वअध्ययन भएका विषयमा सत्यापन गर्ने। विद्यालयले स्वमूल्याङ्कन गरेको परिणामको सत्यापनको अतिरिक्त शिक्षक, विद्यार्थी उपलब्ध भएसम्म अन्य सरोकारवालाहरूसँग पनि विद्यालयको बारेमा जानकारी लिने। निर्देशनालयबाट सोही अनुसार काम सम्पन्न भयो।

परिणाम

योजनाअनुसार केही दिन क्षेत्रीय निर्देशनालयको टोलीले ती विद्यालयहरूमा बिताएर उल्लिखित सबै पक्षलाई मिहिन र सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गरिसकेपछि हरेक विद्यालयको छुट्टाछुट्टै विस्तृत विवरण र समष्टिगत प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो। उदाहरणका लागि समष्टिगत प्रतिवेदनको एउटा अंश (भिरकोट नगरपालिकाका माध्यमिक विद्यालयहरूको नतिजा) तल दिए अनुसार थियो।

विद्यालय	लगानी	प्रक्रिया	उपलब्धि	विद्यार्थी	प्राप्ताङ्क
क	२०	२१	२६	५	७१.८

विद्यालय	लगानी	प्रक्रिया	उपलब्धि	विद्यार्थी	प्राप्ताङ्क
ख	१०	११	२७	१	४९.१
ग	१४	१८	२८	१	६०.२
घ	१८	२१	३१	१	७१.०
ङ	१२	१९	२४	१	५५.९
च	१३	२०	२१	१	५५.७
छ	१६	२०	३०	२	६८.२
ज	१४	१९	२५	१	५८.४
झ	१६	२४	२०	३	६३.१
ञ	१४	१८	३३	१	६५.९
ट	१२	१२	२६	१	५०.८
ठ	१६	१६	२४	४	६०.४

स्रोत: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय पश्चिमाञ्चल भिरकोट नगरपालिका, स्याङ्जाका माध्यमिक विद्यालयहरूको कार्सम्पादन परीक्षण प्रतिवेदन, २०७४

परीक्षण सकिएको भोलिपल्ट सम्बन्धित पालिकाका प्रमुखको अध्यक्षतामा प्रवोधीकरण-अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो। कार्यक्रममा सम्बन्धित स्थानीय तहका सबै जनप्रतिनिधिहरू र विद्यालय परिवारको उपस्थिति थियो। सम्बन्धित प्रमुखको चासोको विषय भएर होला अपवादबाहेक त्यस स्थानीय तहका सबै जनप्रतिनिधिको उपस्थिति थियो। भेलामा प्रत्येक विद्यालयको अवस्था सार्वजनिक गरियो। सो सार्वजनिक अन्तरक्रिया कार्यक्रम करिब १२ घण्टा चल्यो, बिहानदेखि बेलुकीसम्म चाखपूर्ण भयो। सबै भन्दा बढी जिज्ञासा र चासो अङ्कमा भयो। मेरो विद्यालयको किन यति नम्बर अर्काको किन उति आदि। जुन विषय क्षेत्रमा अलि जिज्ञासा उठ्यो परीक्षण समूहले तत्कालै प्रोजेक्टरमा त्यस विद्यालयको विस्तृत अवस्था देखाइदिन्यो अनि त्यसैमा व्यापक छलफल हुन्थ्यो।

ती परीक्षण भएका विद्यालयहरूमा देखिएका समस्या धेरैजसो विद्यालय आफैँले समाधान गर्न सक्ने प्रकृतिका थिए। प्रमुखरूपमा विद्यालयमा प्रयोगशाला, कक्षा कोठामा बुक कर्नर र विद्यालयमा पुस्तकालय, भएका पुस्तकालयको प्रयोग र उपयोग, विद्यालय सञ्चालनमा स्थानीय स्रोत परिचालन, विद्यालयमा खानेपानीको अपर्याप्तता र शौचालयको समस्या आदि थिए। त्यसै गरी अन्य समस्याहरूमा वार्षिक योजना, शैक्षणिक योजना र सिकाइ सामग्रीको न्युन प्रयोग, शिक्षण सुधार योजना

र कार्यमूलक अनुसन्धान, परीक्षाफलको विश्लेषण, शिक्षकको पेसागत विकासमा सहयोग, शिक्षणमा प्रविधिको प्रयोग, औपचारिकतामा सिमित शिक्षक अभिभावक सङ्घ र सामाजिक परीक्षण, सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्ने ठोस योजनाको अभाव आदि थिए।

परीक्षणका क्रममा विद्यार्थीसंगको छलफललाई पनि एउटा प्रमुख आधार बनाइएको थियो। उनीहरूले दिएको जानकारी सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण, वास्तविक र मार्मिक लागेको थियो। उनीहरूबाट प्राप्त जानकारी यस्ता थिए: शिक्षक समयमा नआउने, आएका शिक्षक पनि समयमा कक्षामा नआउने, पठन पाठनमा पक्षपात, जान्ने र नजान्ने बिचमा भेदभाव हुन्छ, सधैं एकनासले पढाइ हुँदैन, शैक्षिक सत्र सकिन लागे पछि अति धेरै भार हुन्छ। एकैचोटि पाठ दौडाइन्छ। सर मेडमहरूले गृहकार्य कम दिनुहुन्छ। दिएको परीक्षण नै हुँदैन। कक्षा परीक्षा (Class test) हुँदैन। परीक्षण गरेर यसरी सुधार नगरे पढाइमा सुधार हुने भन्ने कुरै भएन। विद्यालयमा खेल्न कम पाइन्छ। सामान्य खेल सामाग्री पनि छैन। रुख बिरुवा र फूलबारीको लागि राम्रो व्यवस्था पनि छैन, आदि।

परीक्षणको क्रममा विद्यार्थीलाई विद्यालयका सबल र कमजोर पक्षका बारेमा एक पानामा लेख्न आग्रह गरिएको थियो। कक्षा नौ मा पढ्ने एक जना बालिकाले एक अनुच्छेदमा विद्यालयलाई चित्रण गरिन्। उनले यस्तो लेखेकी थिइन्:

हाम्रो विद्यालय भवन राम्रो छ, यो विद्यालय पुरानो पनि हो, खेल मैदान पनि छ, पुस्तकालय पनि छ, शौचालय पनि छ, हामीलाई हाम्रो स्कुल प्रति गर्व लाग्छ। तथापि भवन मर्मत हुँदैन, सफाई गर्न पनि हामी अल्ल्छी छौं। शिक्षक (गुरु-गुरुआमा) योग्य हुनुहुन्छ। समयमा विद्यालय आउन अलि अल्ल्छी गर्नुहुन्छ। कक्षामा कम बस्नु हुन्छ। कहिले काहीं विद्यालय नआएर पनि हाजिर गर्नुहुन्छ। पुस्तकालय भएपनि त्यहाँ पढ्ने चलन छैन, पुस्तक घर लान पनि सजिलै पाइदैन, खेल सामग्री छन, खेल्न पाइँदैन। शौचालयको सफाइको अवस्था उस्तै छ: हामी विद्यार्थी पनि उस्तै छौं। आफ्नो कक्षा कोठासमेत सफा गरेका छैनौं। हाम्रो विद्यालयको अवस्था यही हो।

एक जना विद्यार्थीको उक्त टिपोटबाट नै समग्र विद्यालयको अवस्था अवगत हुने जानकारी पाएर अध्ययन टोली अचम्मित भएको थियो। उनको लेखाइ दोहोर्न्याई तेहेर्न्याई पढियो। जति पढ्यो उति पढौं-पढौं लाग्ने। उनको लेखाइले हाम्रो सरल वाक्य, सानो वाक्य, संरचना मिलाएर लेख्ने, सिलसिला मिलाउने, राम्रो पक्षको सूची बनाउने।

यस्तो प्रयासबाट विद्यालयलाई नभै नहुने प्राथमिकतायुक्त न्यूनतम आवश्यकीय पक्ष पहिचान हुँदो रहेछ । केही समस्या विद्यालयले मात्र समाधान गर्न नसक्ने प्रकृतिका थिए । विद्यालयमा कक्षाकोठा नभएको वा अपुग भएको, शौचालय र पानी, पुस्तकालय, शिक्षकको अपर्याप्तता तथा पाठ्यपुस्तक र पाठ्यक्रमको अभाव यी पाँच विषयवस्तु सरकारको जिम्मेवारी भनी पहिचान गरियो । पाठ्यपुस्तकहरू र पाठ्यक्रम क्षेत्र.शि.नि., जि.शि.का. र स्थानीय तहका शिक्षा अधिकारी र स्रोत व्यक्तिले एक हप्ताभित्र उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता व्यक्त भयो । अरु बाँकी विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक र प्र.अ.को जिम्मेवारीमा पर्ने ठहर भयो । आ-आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्ने कुरामा स्वस्फूर्त प्रतिबद्ध भई प्रतिवद्धतापत्रमा हस्ताक्षर भयो । सोअनुसार भए नभएको अनुगमन गर्न समेत जनप्रतिनिधि र शिक्षकहरूको समूह बनाइयो ।

परीक्षणबाट भएका सिकाइ

निर्देशनालयको टोलीलाई सार्वजनिक विद्यालय सुधार गर्न गजबको काइदा पहिल्याइयो भन्ने लागेको थियो । प्रत्येक विद्यालयले आ-आफ्नो कमजोरी महसुस गरी अर्को साल पनि आइदिन पन्थो, हेरिदिनपन्थो, त्यो समयसम्म सुधार गरिसकेका हुन्छौं भनेको विषयले निकै चर्चा पायो । स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूले हामीले शिक्षामा के गर्ने भन्ने अलमलबाट मुक्ति पायौं । हाम्रो काम हामी गछौं, व्यवस्थापन समिति., प्र.अ. र शिक्षकले गर्ने काम तपाईंहरूले गर्नुस्, नमुना पालिका बनाऔं भनेका कुरालाई ध्यान दिएर छलफल गरिएको थियो ।

त्यसबाट प्रमुख रूपमा दुई प्रकारको सिकाइ भएको अनुभूति भयो । एक, विद्यालयहरूले आफ्नो अवस्था थाहा पाए, आफ्नो अनुहार आफैं हेरे, ऐनामा हेरे जस्तो । राम्रो अङ्क प्राप्त गर्नेदेखि कम अङ्क प्राप्त गर्नेसम्मको सूचीकरण (Ranking) गरिएको थियो । सबैले कम अङ्क प्राप्त गरेका विषयक्षेत्रमा अर्कोवर्ष राम्रो गर्नेप्रतिबद्धताजाहेर गरे । स्वप्रतिबद्धता व्यक्त गरे ।

परीक्षण विज्ञको अनुभव

यी साधनको प्रयोग र शैक्षिक सुधारका पक्षका बारेमा साधनको उपयोग र प्रयोगमा निरन्तर संलग्न भई रहेका केही अध्ययनशील तथा शिक्षाको महत्त्वलाई सूक्ष्म रूपमा नियालीरहेका विज्ञहरूसँग पनि जानकारी लिने प्रयास गरिएको थियो । यसमा विष्णु पराजुली, उत्तरकुमार पराजुली र गोपाल भण्डारी तीनै जना यस पद्धतिमा कुनै न कुनै रूपमा सुरुबाट नै संलग्न विज्ञ कर्मचारी हुनुहुन्छ । अहिले तीनै जना शिक्षा मन्त्रालय पद्धतिबाट बाहिरिईसक्नु भएको छ ता पनि यसको प्रयोग गरिरहनु

भएको छ । वहाँहरूको बारेमा विमर्श गर्दा एउटै अनुभव के छ भने शिक्षामा सुधार गर्ने आधार तिनै साधनको प्रयोगले दिन्छ । साधन स्तरीकृत छन् । त्यस्को मर्म बुझ्नु जरूरी छ । कतिपय पालिकमा त त्यसरी स्तरीकृत गरिएका साधनलाई त्यसको मर्म नै मर्ने गरी परिमार्जन गरिएको छ । साधनको प्रयोग गर्दै स्वमूल्याङ्कन र बाह्यमूल्याङ्कन अनि नतिजामा छलफल जस्ता अनिवार्य अवलम्बन गरिनु पर्छ ।

परीक्षण केन्द्र के हुनु पर्ने थियो ? के भयो ?

केन्द्र

केन्द्र जुन उद्देश्यका साथ स्थापना गरिएको थियो सोअनुसार काम गरिरहेको भए तापनि सङ्गठनात्मक स्वरूप परम्परागत शैलीमा मात्र सञ्चालित हुँदा यसको मौलिक सोचमा विचलन भएको जस्तो देखिन्छ । यो कुरा उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले पनि प्रस्टसँग औँल्याएको छ । मुलुकमा तीन तहका स्थायी सरकारहरू क्रियाशील भइसकेका छन् । यो परिवेशमा केन्द्रको परिमार्जित भूमिका अपेक्षित छ । माथि उल्लिखित अध्ययनका प्राप्तिहरूले शैक्षिक सुधारका लागि केही विषयक्षेत्रमा स्पष्ट जानकारी दिएका छन् ।

सुधारका लागि जुन रूपमा तत्परता आउनुपर्ने हो सो रूपमा आउन सकेको छैन । अन्य मुलुकमा राष्ट्रियस्तरका अध्ययनका नतिजाले अवस्था नराम्रो देखाएमा राष्ट्रिय बहसको विषय बन्दछ । अझ विद्यार्थीको उपलब्धिमा समस्या देखिएमा त मुलुकको भविष्य बिग्रिने भयो भनी चिन्ता गरिन्छ । त्यसमा सुधार ल्याउन ठुलो मिहेनत गरिन्छ । मुलुकको राष्ट्रिय स्तरको विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणको नतिजाले राष्ट्रलाई गम्भीर बनाएका समाचार समेत पढ्न पाइन्छ । तर हाम्रो परिवेशमा अध्ययनका नतिजाहरू कमजोर हुँदा पनि सरोकारवाला त्यति चिन्तित भएको देखिएको छैन ।

नीतिगत दस्तावेजहरूमा उल्लेख भएअनुसार शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र स्वतन्त्र निकायका रूपमा पनि स्थापित भैसकेको छैन । यस सवालमा केन्द्र र कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास पनि अपेक्षित रूपमा हुन सकेको छैन । यी सबै पक्षमा तालमेल नमिलेसम्म यसको उद्देश्यबमोजिम उपलब्धि हासिल गर्न गाह्रो छ ।

निचोड

अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण र शैक्षिक निकायहरूको कार्यसम्पादन परीक्षणका आधारमा शैक्षिक संस्थाको स्तरीकरण गर्ने प्रचलन सन् १९८० कै दशकबाट

सुरु भएको पाइन्छ र यसका निष्कर्षलाई शैक्षिक सुधारको प्रमुख आधारशिलाका रूपमा लिने गरेको पाइन्छ (ONESQA, 2004; ONEC, 1999; Pathak, 2024; Rawat, 2006; Wagnan 1011) ।
विकसित मुलुकहरूमा स्थापित संयन्त्रमार्फत् निश्चित अवधिमा यस प्रकारको उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण गरी विगत र तत्कालीन अवस्थाको तुलना गर्ने प्रचलन छ । यस्तो तुलनाबाट शैक्षिक प्रणालीमा भइरहेको प्रगतिको अवस्था र समग्र प्रवृत्तिको विश्लेषण गरिन्छ । प्रगति र प्रवृत्ति विश्लेषणका आधारमा मुलुकको शैक्षिक सुधारका लागि भविष्यको मार्ग पहिचान गरिन्छ ।

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र यात्राको क्रममा नै छ, गन्तव्यमा पुग्न सकेको छैन । यसका नतिजाले व्यापकता नपाउने र कार्यान्वयन नहुनुको चुरो कुरो त्यही छ । यस सन्दर्भमा तीनओटा विषयक्षेत्रले विशेष महत्त्व राख्ने देखिन्छ । अर्थात् विशेष होसियार हुनु पर्ने देखिन्छ । पहिलो, साधनको प्रयोग र परीक्षणमा संवेदनशीलता, दोस्रो, नतिजा कार्यान्वयनमा संवेदनशीलता र तेस्रो, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको साङ्गठनिक संरचना र यसको स्वयत्तताको प्रकृतिमा संवेदनशीलता ।

सुझाव

विद्यमान शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको सङ्गठनात्मक र कार्यक्षेत्रमा परिमार्जन गर्दै यसलाई स्वायत्त र स्वतन्त्र निकायका रूपमा विकास गरिनु आवश्यक छ । आजभन्दा दुई दशक पहिलासम्म नेपालकै अवस्थामा रहेका थाइल्याण्ड, न्युजिल्यान्ड, जस्ता मुलुकहरूले शैक्षिक क्षेत्रमा त्यति ठुलो प्रगति गर्न सक्नाको प्रमुख कारण यसको स्वतन्त्र मूल्याङ्कन र त्यसको नतिजाको संवेदनशील कार्यान्वयन थियो । शैक्षिक गुणस्तरलाई तेस्रो आँखाबाट हेर्नु पर्दछ ।

वर्तमान अवस्थामा कार्यान्वयनमा रहेको शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको संरचनालाई परिमार्जन गरी यसको कार्यक्षेत्र उच्च शिक्षासम्म विस्तार गर्न शैक्षिक गुणस्तर प्रत्यायन प्राधिकरण विकास गरिनु पर्दछ । यस प्राधिकरणले विद्यालय तथा विश्वविद्यालय तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसम्बन्धी परीक्षाहरूको सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा तीनै तहका सरकारहरूलाई नीति निर्माण र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमाकालागि पृष्ठपोषण प्रदान र उच्च शिक्षाका तहमा कार्य गर्ने संस्थाहरूको गुणस्तर प्रत्यायन तथा प्रमाणीकरण लगायतका कार्य गर्नु पर्दछ । देशभरका शैक्षिक निकायहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण(Performance Audit) गर्ने तथा गुणस्तर परीक्षणको व्यवस्था गर्ने र शिक्षा क्षेत्र सुधारका लागि शैक्षिक अध्ययन एवम् अनुसन्धान सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी यसमा रहनु पर्दछ ।

शैक्षिक पद्धतिका कमी कमजोरी औँल्याई सुधारका बाटा देखाउन नियमित संरचनाभन्दा बाहिरको संस्थागत संयन्त्र आवश्यक पर्छ। यसमार्फत् मुलुकको समग्र शैक्षिक प्रणालीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी नीतिगत सुधारमा हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्न आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउने निकायका रूपमा विकास गर्नु आवश्यक छ। अहिले भन्ने गरेको र अवलम्बन गरिने गरेको अङ्ग्रेजीमा पढाइ र उच्च अङ्क प्राप्त गर्नुमात्र गुणस्तर होइन भन्ने कुरामा पनि स्पष्ट हुन जरूरी छ। अङ्ग्रेजीको विश्वव्यापी प्रभाव विस्तार हुनु र रोजगारीका लागि उच्च अङ्कलाई महत्त्व दिने पद्धति बिकास भएको देख्दा अभिभावकको चाहना त्यतैतिर गएको हो भन्न सकिन्छ। अबको परिवेश भिन्न हुँदै गएको छ। यस्तो मान्यता र अभ्यासले व्यक्तिको सर्वाङ्गीण विकास, सामाजिक सद्भाव र सहिष्णुता, मूल्यको विकास र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा ज्ञान, सिप र प्रविधिमा प्रतिस्पर्धा गर्ने व्यक्ति तयार गर्ने शिक्षाको उद्देश्य पूरा गराउन उपाय बुझाउने सामर्थ्य केन्द्रसँग हुनु पर्दछ।

एकातर्फ एक्काइसौँ शताब्दीमा आएर विज्ञान तथा प्रविधि, प्रविधि, इन्जिनियरिङ र गणितका विषयवस्तु समावेश भएको पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षालाई गुणस्तरीय शिक्षाका रूपमा लिइन्छ। अर्कोतर्फ नेपालका सन्दर्भमा शिक्षाको गुणस्तरलाई पूर्वीय दर्शनका मूलभूत उपयोगी मूल्य र मान्यता, नेपाली मौलिक विशिष्टता र समावेशिताका पक्षबाट हेरिनुपर्दछ भन्ने कुरामा पनि छ। यी यस्ता विषयलाई छिचल्दै मुलुकमा शिक्षाको गुणस्तरको पक्षमा काम गर्न केन्द्रले धेरै मिहेनत गर्नु पर्ने देखिन्छ।

माथि चर्चा भएका विषयवस्तुका आधारमा संस्थागत र सङ्गठनात्मक, अध्ययन अनुसन्धान, परीक्षण नतिजाको सिफारिस र तिनको कार्यान्वयन, अभिलेखीकरण र प्रबोधीकरणसम्बन्धी केही सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

संस्थागत र सङ्गठनात्मक रूपमा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रलाई एक स्वतन्त्र र प्राज्ञिक निकायको रूपमा विकास गरिनु पर्ने हो। ऐनमा सो अनुसार व्यवस्थापन गरी यस विषयलाई सम्बोधन गरिनु पर्दछ। यसका लागि उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०७६ मा विस्तृत रूपमा विश्लेषणात्मक प्रस्तुति छ (नेपाल सरकार शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०७५)। त्यसमा किन, के र कसरी सम्मका विषयवस्तु चर्चा गरिएको छ सोही अनुसार सम्बोधन गरिनुपर्दछ।

अध्ययन/अनुसन्धान सम्बन्धमा शैक्षिक गुणस्तरका सम्बन्धमा देशभरिको परिवेशलाई सम्बोधन हुने गरि चरणबद्ध अनुसन्धान गर्नु पर्ने यसको प्रकृति हो। अहिले सङ्घीय स्वरूपमा राज्य व्यवस्थापन हुँदै गर्दा स्थानीय, प्रदेश र संघीय सरकारको शिक्षामा भूमिका छ। नयाँ परिवेशमा

शिक्षालाई सही तरिकाले सम्बोधन गर्न स्थानीय, प्रदेश र संघीय सरकारको संरचना जस्ता पक्षमा गहिरा अनुसन्धानहरू हुनु पर्दछ ।

परीक्षण, परीक्षण परीक्षणका नतिजा र तिनको कार्यान्वयनमा विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण र विद्यालयहरू कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी प्रयासहरू धेरै भएका छन् । तर अपेक्षित रूपमा तिनको कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । ती परीक्षणका नतिजाहरूलाई सरोकारवालासमक्ष राम्रोसँग पुर्‍याउनसमेत नसकिएको अवस्था छ । ती विषयवस्तुको कार्यान्वयनका लागि प्रचारप्रसार तथा कार्यान्वयनको अवस्थाको जानकारी र सहयोगका लागि केन्द्रले नै पहल गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Acharya, H.R. (2012). *Academic audit: A brief overview of process and steps*. A presentation note on school auditors training.
- Devkota, K.L. (2009). *A brief overview of minimum conditions and performance measures (MCPMs) of local bodies of Nepal*. Kathmandu: Government of Nepal Ministry of Local Development.
- Education Review Office (ERO) (2011a). *Statement of intent, 2011*, LZRO New Zealand.
- Education Review Office (ERO) (2011b). *Annual report for the year 2011*, New Zealand.
- Education Review Office (2016). *National assessment of student achievement, a glimpse of results, average achievement score by years and subjects*. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2018a). National Assessment of Student Achievement, 2017 Technical Report (National Assessment of Student Achievement for Grade 8 in Mathematics, Nepali and Science. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2018b). Performance Audit of Educational Institutions 2017: Overall Report, 2018. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2019a). *A Report on Performance Audit of Community Secondary Schools, 2019*. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2019b). *National Assessment of Student Achievement 2019: Main Report: Report on National Assessment of Student Achievement in Mathematics, Science, Nepali and English for Grade 10*. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2020a). *A Wholistic Report on Performance Audit of Community Secondary Schools, 2020*. Sanothimi: ERO.

- Education Review Office (2020b). *National Assessment for Reading and Numeracy*. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office (2022). *National Assessment of Student Achievement 2020: Main Report: Report on National Assessment of Student Achievement in Mathematics, Science, Nepali and English for Grade 8*. Sanothimi: ERO.
- Education Review Office, (2011c). *Education review office briefing to the incoming minister, December 2011*, ERO. New Zealand.
- Gautam, J.R. (2012). *Auditing Principles and Preutices*. A presentation note on school auditors training
- Government of Nepal, Ministry of Education (GOV/MOE) (2013). *Where are we now? Student achievement in Mathematics, Nepali and Social Studies in 2011*. Education Review Office, Ministry of Education, Kathmandu, Nepal
- Office for National Education Standards and Quality Assessment (ONESQA) (2004). *Fiscal year 2003 report on achievement of ONESQA (Public organization)*, QNESQA
- Office of the National Education Commission (ONEC). *National Education ACT B.E. 2542(1999) and amendments second National Education Act B.E.2545 (2002)* Bangkok: ONEC, office of the prime minister.
- Pathak, S. (2024). Government's priority for education in remote areas: A crucial step towards national development, online Khabar, Novenmber-13, 2024, retrieved from <https://english.onlinekhabar.com/governments-priority-for-education-in-remote-areas-a-crucial-step-towards-national-development.html>
- Rawat, D.S. (2006). *Basic principles in government auditing*. Delhi: ISSAI-100, INTOSAI
- Wagnan, D. A. (2011). *Smaller, quicker, cheaper: Improving learning assessments for developing countries*. Paris: UNESED/ IIEP/ Education for all: Fast Track Initiative.
- नेपाल सरकार, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि तथा प्रविधि मन्त्रालय । (२०७५) । उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि तथा प्रविधि मन्त्रालय, <https://moest.gov.np/content/11989/pratibedan2/>